

6D020600 – Дінтану мамандығы бойынша

Мажиев Гилимбек Жадыгерұлы

философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін

алуы үшін диссертациясына

АННОТАЦИЯ

Дін мен зайырлы мемлекет қатынасының әлемдік және Қазақстандық үлгісі: салыстырмалы дінтанулық талдау

Жұмыстың жалпы сипаттамасы.

Диссертациялық жұмыста зайырлылықтың тарихи-әлеуметтік алғышарттары, дүниетанымдық-философиялық негіздері, кең таралған теориялық концепциялары мен әртүрлі модельдері жан-жақты зерделенді. Зерттеу зайырлылықтың тарихи және қазіргі үлгілеріне, батыс және ислам мәдениеттеріндегі, сонымен қатар қазақстандық көріністеріне салыстырмалы талдау жасауға бағытталған. Зайырлылық мемлекет пен дін арақатынасында айқындалатындықтан, жұмыста Италия, Франция, Германия сияқты континентальды Еуропа елдеріндегі, сондай-ақ Ұлыбритания, Канада және АҚШ-тағы мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың ерекшеліктері мен сипаты талданды. Сонымен қатар, жаһандану контекстіндегі ислам елдерінің саяси-әлеуметтік модернизациялануындағы зайырлылық қағидаттары мен құндылықтарының маңыздылығы қарастырылды. Атап айтқанда, Сауд Арабиясы, Иран, Түркия, Египет, Малайзия және Пәкістандағы дін мен мемлекет қатынасындағы зайырлылық сипаттарына назар аударылды. Осы мақсатта аталған елдердің конституциялары мен дін саласын реттейтін заңнамалары, сондай-ақ діни партиялар мен діни қауымдастықтардың қызметі сараланды. Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан кейінгі тарихи кезеңде зайырлы, демократиялық және әлеуметтік мемлекет құруды өзінің негізгі бағыты ретінде анықтады. Сондықтан зайырлылық еліміздің конституциялық құндылығы және мемлекеттің қызмет етуінің іргелі қағидаты ретінде қарастырылады. Тәуелсіздік жылдары діннің қоғамдағы рөлі күшейе түсті, бұл зайырлылық ұстанымдарын бекіту мен жетілдіру қажеттілігін туындатты. Жастардың діни бірегейлігінің қалыптасуы және діни бірлестіктердің әлеуметтік өмірдің түрлі салаларындағы белсенділігі мемлекет пен дін қатынасының жаңа үлгісін қалыптастыруды талап етті. Осыған байланысты азаматтардың діни сенім еркіндігін қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық-нормативтік базаны жетілдіру өзекті мәселе болды. Зайырлылықтың мазмұны алдын ала анықталған құбылыс емес, керісінше, мемлекет пен дін қатынасының тарихи дамуының ерекшеліктеріне байланысты өзгеріп отыратын динамикалық жүйе болып табылады. Осы себепті диссертацияда зайырлылық тек теориялық тұрғыдан ғана емес, әлеуметтік даму тәжірибесі негізінде талданды. Жұмыста секуляризм және

постсекуляризм концепцияларының зайырлылық түсінігіндегі рөлі зерттелді, бұл зайырлылықтың тиімді және кемшіл тұстарын анықтауға мүмкіндік берді. Қазақстанның зайырлы мемлекет ретінде даму тәжірибесін зерттеу зайырлылық қағидаттарының қоғамдық санада көрініс табуын және конституциялық құндылық ретінде жүзеге асу жолдарын айқындауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зайырлылықты түсінбеушіліктің мемлекет пен дін қатынасындағы мәселелерге әкелуі мүмкін екендігі атап өтіледі. Кейбір діни топтар зайырлылықты атеизмнің заманауи түрі ретінде қарастырады, бұл халық арасында түсінбеушілік тудыруы ықтимал. Сондықтан зайырлылық ұғымын қоғамға дұрыс түсіндіру және оның діни сенім бостандығын шектемейтін, керісінше, барлық конфессиялардың теңдігін қамтамасыз ететін ұстаным екендігін көрсету маңызды. Диссертацияда зайырлылықтың теориялық және практикалық аспектілерін талдау барысында мемлекеттің зайырлы сипатын жоққа шығаратын радикалды топтардың идеологиялық насихатының салдары да қарастырылады. Зайырлылық принциптерін дұрыс түсінбеу діни экстремизм мен саяси тұрақсыздыққа әкелуі мүмкін болғандықтан, оның тарихи және мәдени негіздерін түсіндіру маңызды ғылыми және практикалық міндет болып табылады. Жұмыста Қазақстанның әртүрлі тарихи кезеңдеріндегі зайырлылық көріністері талданып, оның бүгінгі қоғамдық-саяси дамуындағы рөлі анықталды. Сондай-ақ, әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, зайырлылықтың құқықтық, философиялық және мәдени аспектілері терең зерттелді. Қазақстандағы зайырлылықтың қазіргі жағдайы мен болашақ даму бағыттарын анықтау үшін мемлекет пен дін қатынасындағы ықтимал қақтығыстарды болдырмаудың жолдары ұсынылды. Зайырлылық тек құқықтық және саяси ұстаным ғана емес, сонымен қатар қоғамдық келісім мен діни толеранттылықты қамтамасыз етудің негізгі факторы ретінде сипатталады. Жұмыс нәтижелері Қазақстанның зайырлы мемлекет ретінде дамуын тереңірек түсінуге және осы бағытта тиімді саясат қалыптастыруға ықпал етеді.

Тақырыптың өзектілігі. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін жариялап, егемендігін алған сәттен бастап өзінің тарихи бағдары ретінде зайырлы, демократиялық және әлеуметтік мемлекет құруды айқындады. Бұл бағыт елдің конституциялық негіздеріне берік енгізілді және мемлекеттік құрылымның іргелі қағидаттарының бірі ретінде бекітілді. Зайырлылықтың конституциялық құндылық ретінде орнығуы және дамуы Қазақстанның көпэтносты және көпконфессиялы қоғамындағы тұрақтылық пен келісімді сақтаудың басты кепіліне айналды. Тәуелсіздік жылдары діннің қоғамдық өмірдегі рөлі айтарлықтай артып, оның мәдени және экономикалық-әлеуметтік үдерістерге әсері күшейе түсті. Азаматтардың діни бірегейлігі мен өзіндік танымының айқындалуы, діни бірлестіктер мен ұйымдардың әлеуметтік өмірдің түрлі салаларындағы белсенділігі мемлекет пен дін қатынасының жаңа үлгісін қалыптастыруды талап етті. Бұл орайда зайырлылық қағидаттары мемлекеттік басқару жүйесінде маңызды рөл

атқара отырып, діни бірлестіктердің қызметін құқықтық-нормативтік негізде реттеудің қажеттілігін айқын көрсетті.

Зайырлылықтың әлемдік тәжірибесін зерделеу оның әмбебап моделі болмайтынын көрсетеді. Әрбір ел өзінің тарихи, мәдени және діни ерекшеліктеріне сәйкес зайырлылықтың өзіндік үлгісін жасайды. Қазақстан үшін де зайырлылық алдын ала қалыптасып қойған статикалық құбылыс емес, керісінше, тарихи даму барысында өзгеріп, жетіліп отыратын динамикалық жүйе болып табылады. Осыған байланысты, бұл диссертациялық зерттеуде зайырлылықты тек теориялық тұрғыдан ғана емес, әлеуметтік тәжірибе аясында да талдау өзекті болып табылады. Зерттеу барысында зайырлылықты діни, философиялық және құқықтық тұрғыдан жан-жақты қарастырып, оны секулярлы және постсекулярлы қоғам контекстерінде саралау негізгі ұстаным ретінде таңдалды. Бұл тәсіл зайырлылықтың әртүрлі мәдениет пен қоғам типтеріндегі ерекшеліктерін, мәселелері мен даму перспективаларын айқындауға мүмкіндік берді.

Зайырлылықтың заманауи теориялары, әсіресе секуляризм мен постсекуляризм концепциялары, мемлекет пен дін қатынасындағы динамикалық өзгерістерді түсінуде маңызды рөл атқарады. Секуляризм зайырлылық ұғымының қалыптасуының негізгі теориялық іргетасы ретінде танылса, постсекуляризм концепциясы мемлекет пен дін қатынасының қазіргі заманғы динамикасын, тиімді және кемшілікті тұстарын талдауға мүмкіндік береді. Қазақстанда зайырлылықты конституциялық қағида ретінде енгізу оның мемлекеттік институттардың қызметін үйлестіру және діни бірлестіктермен өзара әрекеттесу негізін құрайды. Бұл ұстаным қоғамдық келісімді нығайтуға және азаматтардың ар-ождан бостандығын қамтамасыз етуге бағытталған. Дегенмен, бүгінгі таңда мемлекеттің зайырлы сипатын жоққа шығаратын, оны түрленген атеизм деп санайтын діни топтар пайда болды. Олар заманауи коммуникациялық құралдарды пайдалана отырып, әсіресе әлеуметтік желілерде белсенді үгіт-насихат жүргізуде. Мұндай жағдайларда зайырлылықты кең жұртшылыққа, әсіресе жастарға, дұрыс түсіндіру өзекті мәселеге айналды. Бұл зайырлы және атеистік мемлекеттердің ерекшеліктерін салыстырмалы талдауды талап етеді.

Зайырлылық пен атеизмнің арақатынасына тоқталсақ, зайырлылық жеке адамның діни сенім еркіндігін және ар-ождан бостандығын қамтамасыз ететін ұстаным ретінде қарастырылады. Ал мемлекеттік идеология ретінде атеизм зайырлылық принциптеріне қайшы келіп, азаматтардың діни құқықтарын шектеуі мүмкін. Сондықтан зайырлылық пен атеизмнің тарихи және әлеуметтік тәжірибелердегі арақатынасын талдау посткеңестік және посткоммунистік қоғамдар үшін маңызды болып отыр. Мұндай талдау зайырлылықтың мәні мен мазмұнын бұрмалап, оны атеизмнің жалғасы ретінде қарастыратын радикалды діни-саяси ағымдардың идеологиялық ықпалын азайтуға мүмкіндік береді.

Зайырлылық қағидаттарының орнығуы мен дамуы әрбір мемлекеттің тарихымен, басқару институттары мен саяси жүйесінің ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Қазақстанның зайырлы мемлекет ретінде қалыптасуы әр

кезеңдегі қоғамдық-құқықтық қатынастардың өзгеруі мен қайта құрылуының нәтижесі ретінде бағаланады. Бұл еліміздің саяси-құқықтық, мәдени-әлеуметтік дамуындағы зайырлылықтың орны мен ролін зерттеуді талап етеді. Сондықтан бұл диссертациялық жұмыста Қазақстанның тарихи даму кезеңдеріндегі зайырлылық көріністеріне диахронды және синхронды талдау жасалды. Бұл талдау зайырлылықтың қоғамдық санада қалыптасуын, оның тарихи перспективаларын және заманауи мемлекет ретіндегі даму үлгісін анықтауға бағытталды.

Қорыта айтқанда, зайырлылық Қазақстан Республикасының мемлекеттілігінің іргелі қағидаты ретінде қоғамдағы діни және мәдени әртүрлілікті үйлестірудің тиімді механизмін қамтамасыз етеді. Диссертация зайырлылықтың тарихи және заманауи үлгілерін зерттеуге, оны халықаралық тәжірибемен салыстыру арқылы қазақстандық ерекшеліктерді анықтауға, сондай-ақ зайырлы мемлекеттің болашақ даму перспективаларын айқындауға бағытталған маңызды ғылыми еңбек болып табылады.

Зерттелу деңгейі

Зайырлылық пен діни билік қатынасы әлемдік діндердің таралуымен өзекті мәселеге айналды. Ортағасырларда Фома Аквинский мен Ибн Халдун зайырлылықтың философиялық негіздерін қарастырды. Реформация дәуірінде Мартин Лютер зайырлылықтың құқықтық және діни алғышарттарын түсіндіруге үлес қосты. Ағартушылық дәуірінің ойшылдары Т. Гоббс, Ж.Ж. Руссо, Дж. Локк, Ш.Л. Монтескье зайырлылықты мемлекет пен шіркеу қатынасының іргетасы ретінде қарастырып, оның идеяларын одан әрі дамытты. XX ғасырда зайырлылық принципі көптеген елдердің конституцияларында көрініс тапты. Осы кезеңде Х. Казанова, С. Феррари, Г. Моран, Ч. Колсон, И.В. Понкин, С. Бергер секілді ғалымдар зайырлылықтың теориялық мәселелерін кеңінен зерттеді.

Зайырлылықтың әлеуметтік және құқықтық аспектілері Р. Бэлл, М. Вебер, Э. Дюркгейм, К. Маркс, Н. Лукман еңбектерінде тереңірек талданды. Көпконфессиялы елдердегі мемлекет пен дін қатынасын Дж. О. Донелл, Ю. Варнке және Т. Роббинс зерттеді. Ислам әлеміндегі секуляризация үрдісін Муктедер Хан, А. Хасанов, Т. Асад зерттеген болса, зайырлылықтың құқықтық аспектілерін Г. Паверс пен Л. Рубан қарастырды.

Қазақстандағы зайырлы мемлекеттің қалыптасуы мен мемлекет пен дін қатынасы мәселелерін отандық ғалымдар А.Н. Нысанбаев, А.Г. Косиченко, З.К. Шаукенова, Д. Кенжетай және басқа зерттеушілер зерделеді. Олардың еңбектері диссертациялық зерттеудің теориялық және әдістемелік негізін құрайды. Сонымен қатар, Қазақстандағы зайырлылықты дін мен дәстүр сабақтастығы контекстінде талдау Қ.К. Шалабаев пен Д.Р. Мусина сияқты ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды.

Жұмыстың мақсаты мен міндеттері. Жұмыстың мақсаты – дін мен зайырлы мемлекет қатынасының теориялық, тарихи, шетелдік және отандық тәжірибесін сараптай отырып, зайырлылықтың қазақстандық моделінің ерекшеліктерін айқындау. Сонымен қатар, зайырлылық принциптерінің

қазіргі заманғы мемлекеттердегі қолданылу ерекшеліктерін талдай отырып, Қазақстан тәжірибесін әлемдік контекстте бағамдау.

Жұмыстың міндеттері:

Зайырлы мемлекет түсінігі мен негізгі сипаттарын анықтау. Бұл үшін зайырлылықтың теориялық негіздері мен категориялық мазмұнын тарихи хронологиялық ретпен қарастыру.

Қазіргі заманғы зайырлы мемлекеттердің типологиясы мен модельдерін салыстыру. Әсіресе, Батыс елдері, ислам елдері және Қазақстанның өзіндік ерекшеліктерін талдау.

Қазақстан Республикасының зайырлы мемлекет ретінде қалыптасуының әлеуметтік-құқықтық және тарихи алғышарттарын зерттеу. Оған қазақ хандығы, патшалық Ресей және Кеңес дәуіріндегі тәжірибелерді сараптау кіреді.

Ислам діні мен зайырлылық ұстанымдарының өзара ықпалдастығын талдау. Бұл тұрғыда ислам елдеріндегі мемлекет пен дін қатынастарын зерттеу, оның ішінде Түркия, Иран, Сауд Арабиясы және Малайзия үлгілерін қарастыру.

Қазақстандағы діни бірлестіктер мен зайырлы институттардың өзара қарым-қатынасын талдау. Мемлекет пен дін қатынасының қазіргі тәжірибесін сипаттау және зайырлылықтың қазақстандық моделінің ерекшеліктерін көрсету.

Зайырлылықтың қазіргі кезеңдегі рөлі мен маңыздылығын бағалау. Экстремизм мен радикализмнің алдын алу тұрғысынан зайырлы мемлекет принциптерін нығайту шараларын талдау.

Қазіргі зайырлы мемлекет моделіне қатысты ұсыныстар әзірлеу. Бұл бағытта халықаралық тәжірибені ескере отырып, Қазақстан зайырлылығының болашақ дамуы үшін тиімді тәсілдерді ұсыну.

Дін мен мемлекет қатынасындағы құқықтық және институционалдық тетіктерді жетілдіру. Осы тұрғыда заңнамалық реформалар мен әкімшілік құрылымдарды жетілдіру бойынша ұсыныстар дайындау.

Діни толеранттылық пен зайырлылықтың қазақ қоғамындағы орнын нақтылау. Әлеуметтік зерттеулер арқылы зайырлы құндылықтардың қазіргі жастар арасындағы түсінігі мен қабылдауын анықтау.

Теориялық-әдістемелік негізі. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін отандық және шетелдік ғалымдардың іргелі еңбектері мен тұжырымдары құрайды. Жұмыста зайырлылықты дінтанулық тұрғыдан зерттеуде салыстырмалы талдауға ерекше мән берілді. Бұл тәсіл зайырлылық пен діннің өзара байланысын әртүрлі мәдениеттер мен тарихи кезеңдердегі ерекшеліктері арқылы түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зайырлылықтың тарихи, мәдени және әлеуметтік аспектілерін терең зерделеуге негізделген әдістер кешені қолданылды.

Салыстырмалы талдау дінтанулық зерттеудің негізгі әдістерінің бірі ретінде пайдаланылды. Бұл әдіс зайырлылық пен діннің батыс және ислам мәдениеттеріндегі ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтап, олардың мемлекет пен дін қатынасындағы ықпалын бағалауға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, нақты-тарихи, структуралық-функционалдық және теориялық-болжамдық әдістер қолданылды. Нақты-тарихи әдіс зайырлылықтың әртүрлі тарихи кезеңдердегі даму ерекшеліктерін айқындауға бағытталса, структуралық-функционалдық әдіс оның әлеуметтік және құқықтық жүйелердегі орнын қарастырды.

Қазіргі ақпараттық кеңістіктің артуына байланысты контент-анализ тәсілі де қолданылды. Бұл әдіс зайырлылық туралы ақпараттық деректер мен қоғамдық пікірлерді жүйелеуге және талдауға мүмкіндік береді. Зерттеудің әдіснамалық тұрғыдан кешенділігі, соның ішінде дінтанулық салыстырмалы талдау әдісін қолдану, ғылыми нәтижелердің дәлдігі мен өзектілігін қамтамасыз етеді.

Сондай-ақ, зерттеу барысында зайырлылыққа деген көзқарасты анықтау үшін құрылымдалған сауалнамалар қолданылды. Респонденттердің көзқарасын бағалау үшін З. Хичи және оның әріптестері әзірлеген Зайырлы мемлекетті қолдау шкаласы пайдаланылды. Бұл шкала мемлекет пен шіркеудің бөлінуін қолдау деңгейін, сондай-ақ зайырлы басқаруға деген көзқарасты өлшеуге арналған. Зерттеуде аралас әдістер қолданылып, сауалнама нәтижелері мен SPSS бағдарламасы арқылы жүргізілген статистикалық талдау Қазақстандағы зайырлылыққа қолдаудың жалпы жоғары деңгейін көрсетті.

Зерттеу жұмысының негізгі нысаны – Қазақстан Республикасындағы зайырлылық принциптері мен мемлекет және дін арасындағы қатынастар жүйесі.

Зерттеу барысында зайырлылықтың тарихи қалыптасу жолдары, құқықтық және әлеуметтік-саяси негіздері, сондай-ақ зайырлы мемлекет ретінде Қазақстанның тәжірибесі басты назарға алынады. Сонымен қатар, қазіргі заманғы әлемдегі зайырлылық үлгілері, олардың Қазақстандағы қолданысы және зайырлылықтың қазақстандық моделінің ерекшеліктері зерттеудің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Зерттеу жұмысының нысанына зайырлылық принциптерінің даму тарихы, оның исламдық және батыстық түсініктері арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар, сондай-ақ зайырлылық пен діни толеранттылықтың өзара байланысы кіреді. Бұған қоса, зерттеу зайырлы мемлекет принциптерінің Қазақстандағы құқықтық және институционалдық қолданылу ерекшеліктерін де қамтиды.

Зерттеу пәні. Қазақстандағы зайырлылықтың теориялық, тарихи, құқықтық және әлеуметтік аспектілері, сондай-ақ зайырлы мемлекет пен дін арасындағы қарым-қатынастың ерекшеліктері.

Зерттеу пәні ретінде зайырлылықтың қазақстандық моделінің қалыптасу үрдісі, оның тарихи-мәдени және құқықтық негіздері, заманауи мемлекеттердегі зайырлылық үлгілерімен салыстырмалы талдау, сонымен қатар зайырлы қоғамда діннің рөлі мен маңыздылығы қарастырылады.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы. Зерттеу нәтижесінде келесідей ғылыми жаңалықтар ұсынылады:

Зайырлық идеяларының қалыптасуы мен дамуының тарихи контекстеріне салыстырмалы талдау жүргізу арқылы зайырлық категориясының әлеуметтік-танымдық және саяси-мәдени мазмұны ашылды. Қазіргі әлеуметтік шындықты сипаттауда адам құқықтары, секуляризация, зайырлық ұғымдарының эпистемологиялық мәні мен қызметі нақтыланды.

Қазіргі заманғы мемлекет пен дін қарым-қатынасының типтерін зерттеу негізінде зайырлық формаларының көпнұсқалығы анықталды. Зайырлы мемлекет түсінігі мен сипаттары зайырлықтың үйлесімді және антиномиялық үлгілері туралы көзқарастармен толықтырылды.

Зайырлық принциптерінің батыс қоғамындағы реформация қозғалысы аясында қалыптасуына діни идеялардың ықпалы айқындалды. Бұл зайырлылықтың саяси-әлеуметтік және құқықтық шындыққа айналуындағы тарихи үдерістерді тереңірек түсінуге мүмкіндік берді.

Ислам елдеріндегі мемлекет пен дін институттарының өзара қарым-қатынасына талдау жасау арқылы зайырлық көріністері мен секуляризация үдерістерінің қазіргі ислам елдеріндегі мәдени-әлеуметтік, саяси-экономикалық модернизацияланудағы әлеуеті сараланды.

Қазақ хандығы кезеңіндегі әлеуметтік стратификация мен билік институттарының ерекшеліктері зерттеліп, хандық билік пен билер соты қызметінің зайырлы сипаттары анықталды. Бұл қазақ қоғамындағы тарихи зайырлылықтың көріністерін ашып көрсетеді.

Кеңестік дәуірдегі дін саласындағы саясаттың зайырлық принциптерінен ауытқу факторлары сараланып, атеистік және зайырлы мемлекет сипаттарының ерекшеліктеріне салыстырмалы талдау жасалды.

Қазақстан Республикасының зайырлы мемлекет ретінде дамуының тарихи-мәдени, саяси-құқықтық алғышарттары анықталып, қазақстандық зайырлық моделі мен оның қалыптасу перспективалары айқындалды.

Бұл жаңалықтар зайырлылық пен дін қатынастарының қазақстандық ерекшеліктерін және олардың тарихи, құқықтық, мәдени негіздерін ғылыми тұрғыда зерделеуге үлес қосады.

Ғылыми жұмыстың практикалық маңызы. Зерттеу нәтижелері зайырлы мемлекет пен дін қатынасын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін маңызды ғылыми және практикалық негіз болып табылады. Бұл жұмыс білім беру саласында, әсіресе «Зайырлылық негіздері», «Мемлекет және дін қатынасы» пәндерінің мазмұнын жетілдіруде қолдануға мүмкіндік береді. Мемлекет пен діни бірлестіктер арасындағы қатынастарды реттеуде, заңнамалық базаны нығайтуда, экстремизмнің алдын алу және дерадикализация саясатын жетілдіруде ғылыми дереккөз ретінде пайдалануға болады. Сондай-ақ, зерттеудің нәтижелері діни бірлестіктердің қоғамдағы рөлін нығайту, дінаралық диалогты дамыту және зайырлы мемлекет концепциясын тереңірек зерттеуге бағытталған әрі қарайғы ғылыми жұмыстар үшін құнды негіз бола алады. Мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар үшін ұсыныстар ұсына отырып, діни тұрақтылықты сақтау мен діни саясатты тиімді жүзеге асырудың жаңа тәсілдерін қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, зерттеу материалдары Қазақстандағы зайырлы даму

моделін нақтылауға және діни экстремизм мен радикализмнің алдын алуға бағытталған стратегиялық бағдарламалар жасауға бағытталған шешімдерге негіз бола алады.

Қорғауға ұсынылған ғылыми тұжырымдар. Зерттеу нәтижесінде келесі ғылыми тұжырымдар ұсынылады:

1. Зайырлық категориясының тарихи-әлеуметтік контексті өркениет типтерімен байланыстыра салыстырмалы талдау арқылы анықталып, оның мазмұнының қоғамдық ой-сананың дамуына сәйкес жаңа мағыналармен толықтырылатыны көрсетілді. Бұл зайырлық ұғымының әртүрлі тарихи жағдайларда әлеуметтік шындыққа икемделіп, өзгертінін дәлелдейді.

2. Зайырлық ұғымы мемлекет пен дін институттарының қарым-қатынасын сипаттайтын концепт ретінде ортағасырлық батысеуропалық діни-саяси ойда қалыптасып, цезаропапизм және папацезаризм тұжырымдамаларында көрініс тапты. Бұл концепциялар зайырлылықтың діни және мемлекеттік билік арасындағы өзара әрекеттестікті реттеудегі тарихи негіздерін сипаттайды.

3. Реформация кезеңінде протестанттық бағыттардың мемлекет пен дін арақатынасын сипаттайтын идеялар мен жеке тұлғаның діни наным-сенім бостандығына қатысты ұстанымдары зайырлық ұғымының қазіргі түсінігін қалыптастырды. Бұл идеялар ағартушылық дәуірде одан әрі дамып, секуляризация үдерістерінің негізін қалады.

4. Исламдағы дін мен зайырлық арақатынасын талдау барысында екі негізгі көзқарас анықталды: біріншісі, исламның барлық әлеуметтік қатынастарды қамтитын толыққанды жүйе екенін негізге ала отырып, зайырлылықты жоққа шығарады; екіншісі, исламдағы мемлекеттік басқару мен қоғамдық қатынастардың зайырлылық принциптеріне қайшы келмейтінін көрсетеді. Тарихи деректер ислам елдерінде діни және зайырлы құндылықтардың үйлесімді әрекеттесуінің мүмкін екенін дәлелдейді.

5. Қазақ хандығы кезеңінде мемлекеттік басқару жүйесі хандық билік пен билер соты арқылы жүзеге асырылды, ал қоғамдық қатынастарды реттеуде ислам құқының нормалары қолданылды. Хандық билік саяси басқаруды жүзеге асырса, ишандар мен ахундар қоғамның рухани-әлеуметтік бірлігін қамтамасыз етті. Ресей империясының отарлау саясаты бұл жүйенің өзгеруіне, діни институттардың мемлекеттік бақылауға түсуіне алып келді.

6. Кеңес өкіметі енгізген зайырлық принциптері негізінде «озбыр атеизм» идеологиясы үстемдік етті, бұл азаматтардың ар-ождан және діни наным-сенім бостандығының шектелуіне әкелді. Зайырлылықтың үйлесімді және антогонистік модельдерін ажырату арқылы әртүрлі тарихи-әлеуметтік контекстердегі мемлекет пен дін қарым-қатынасын салыстыру мүмкіндігі пайда болды.

7. Қазақстандағы зайырлық тәжірибесі тәуелсіздік жылдарында эволюциялық сипатқа ие болды. Алғашқы он жылдықтарда мемлекет дін қатынастарының сепарациональдық үлгісі басымдыққа ие болса, кейінгі кезеңдерде дифференциациялық үлгіге көшу байқалды. Бұл модель зайырлылықты сақтай отырып, діни бірлестіктердің азаматтық қоғам

институты ретіндегі рөлін күшейтуге және мемлекет пен дін институттарының үйлесімді әрекеттесуін қамтамасыз етуге бағытталған постсекулярлық үлгіге жақындауда.

Ғылыми жұмыстың нәтижелерінің жариялануы және сыннан өтуі.

Зерттеудің негізгі нәтижелері 16 ғылыми мақалада жарияланған. Оның ішінде:

SCOPUS базасына тіркелген журналда – 1 мақала;

ҚР Білім және ғылым министрлігінің тізіміне енген басылымдарда – 5 мақала;

Халықаралық және шетелдік ғылыми конференцияларда – 4 мақала;

Қазақстанда өткізілген ғылыми-тәжірибелік конференцияларда – 6 мақала.

Ғылыми жұмыстың құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, үш бөлімнен және қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Бірінші және екінші бөлім екі тараудан, ал соңғы бөлім екі тараудан құралған. Жұмыстың жалпы көлемі – 204 бет.